

Andrzej Essen
Kraków

Pierwsza wojna światowa w historiografii czeskiej

Rocznice ważnych wydarzeń historycznych są dobrą okazją do publikacji książek i mniejszych objętościowo studiów nim poświęconych. Dotyczy to zarówno szczegółowych monografii, jak i syntetycznych ujęć mających przybliżyć minione wydarzenia czytelnikom, a także w związku z poszerzeniem bazy źródłowej ustalić nowe fakty, co może zmienić dominujące w literaturze przedmiotu interpretacje. Setna rocznica wybuchu pierwszej wojny światowej daje więc takie możliwości, mimo że w minionych latach ukazała się ogromna liczba prac poświęconych biegowi wydarzeń w 1914 r. i wszechstronnie analizujących te niezwykle doniosłe fakty. Niniejszy przegląd obejmie okres od lata 1914 r. do pierwszych miesięcy 1915 r. i prace opublikowane w ostatnich dwudziestu pięciu latach, gdyż wcześniej, w okresie dyktatury komunistycznej, możliwości swobodnych badań historycznych w Czechach były bardzo ograniczone, nie wspominając już o ideologicznej presji na autorów¹.

Z prac poświęconych dekadom poprzedzającym wybuch pierwszej wojny światowej wymienić należy książkę Vladimíra Nálevki o koncercie mocarstw w latach 1871–1914. Przedstawił on w tradycyjnym ujęciu grę dyplomatyczną mocarstw prowadzącą do wybuchu konfliktu. Inna praca tego autora, poświęcona polityce mocarstw w XX w., we fragmentach dotyczy zagadnień związanych ze światowym konfliktem po 1914 r.² W tej grupie publikacji należy też wymienić opracowania Ivana Kulháňka oraz Aleša ml. Skřivana i Aleša Skřivana³. Publikacje obu autorów przeznaczone są dla szerokiego kręgu czytelniczego.

Przechodząc do publikacji poświęconych polityce zagranicznej państw walczących przed pierwszą wojną światową i w jej trakcie, wymienić należy monografię Milana Hlavačka i Marka Pečenki o polityce trójporozumienia przed wybuchem wojny. Autorzy dość szczegółowo przedstawiają politykę Niemiec, Austro–Węgier i Włoch przed 1914 r. Omawiają cele sojuszu, rozbieżności interesów, a także podłoże decyzji o neutralności Włoch z 1914 r.⁴

---

¹ W przypisach będą stosowane następujące skróty tytułów czasopism: „Český časopis historický” — „ČČH”, „Historie a vojenství” — „HaV”, „Moderní dějiny” — „MD”, „Slovanský přehled” — „SP”.

² V. Nálevka, *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871–1914*, Praha 2006; idem, *Světová politika ve 20. století*, t. I–II, Praha 2000.

³ I. Kulhánek, *Klopýtání přes budoucnost. Od vídeňského kongresu 1815 k Evropě 2005*, Praha 2008; A. ml. Skřivan, A. Skřivan, *Evropská politika 1648–1914*, Praha 1999.

⁴ M. Hlavačka, M. Pečenka, *Trojspolek. Německá, rakousko–uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha 1999.

Praca ta jest na nowo opracowaną wersją bardziej popularnej publikacji Hlavačky o „dziwnym sojuszu” wydanej w 1987 r.⁵ Sojusz Niemiec i Austro–Węgier przyciągał uwagę wielu badaczy. Aleš Skřivan badał funkcjonowanie sojuszu między Berlinem a Wiedniem w latach 1906–1914. Poświęcił także osobną monografię polityce Austro–Węgier przed pierwszą wojną światową⁶. Oceny polityki monarchii habsburskiej są tradycyjne. Podkreślono wrażliwość Wiednia na „niebezpieczeństwo słowiańskie”, uzależnienie od polityki Berlina, dążenie do obehwładnienia Serbii, lekceważenie wsparcia Rosji dla słowiańskich państw bałkańskich. Václav Horčíčka badał kontakty Monarchii Austro–Węgierskiej ze Stanami Zjednoczonymi podczas Wielkiej Wojny. Oprócz stosunków dyplomatycznych analizował także kontakty gospodarcze, zagadnienia propagandy, reakcje amerykańskiej opinii publicznej⁷. Liczne opracowania dotyczą także celów wojennych państw centralnych, stosunków między Niemcami i Austro–Węgrami. Wymienić tu trzeba przede wszystkim dorobek Petra Prokša z Pragi, który badał stosunki między Wiedniem a Berlinem w Europie Środkowej od 1867 do końca pierwszej wojny światowej. Autor przeanalizował proces słabnięcia pozycji nadunajskiej monarchii wobec Niemiec, funkcjonowanie sojuszu między obu państwami, planowanie i przygotowania wojenne⁸. W innej pracy przedstawił politykę Niemiec wobec Rosji przed przewrotem bolszewickim i po nim⁹. Obie monografie są wynikiem gruntownych studiów archiwalnych i analizy bardzo obszernej literatury przedmiotu. Autor opublikował także wiele mniejszych studiów na ten temat¹⁰. Wydano również dużo mniejszych objętościowo studiów dotyczących węższej problematyki. Karel Kazbunda jest autorem szczegółowego studium o wybuchu pierwszej wojny światowej, w którym analizował zarówno rozgrywkę dyplomatyczną, jak i aspekty wewnątrzpolityczne Austro–Węgier i Niemiec, podkreślając

⁵ M. Hlavačka, *Podivná aliance*, Praha 1987.

⁶ A. Skřivan, *Císařská politika. Rakousko–Uhersko a Německo v evropské politice v letech 1906–1914*, Praha 1996; idem, *Nad propastí: zahraničí politika Rakousko–Uherska v předvečer I. světové války. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1*, 1998. *Studia historica XLVIII, Pocta profesoru Janu Kuklíkovi*, Praha 2000.

⁷ V. Horčíčka, *Vztahy Rakousko–Uherska a Spojených států amerických v období první světové války*, Praha 2007. Inne prace dotyczące tej tematyki: idem, *Pohled rakousko–uherské diplomacie na Spojené státy (1914–1917)*. „Historický obzor” 2004, r. 15, č. 9/10; *Některé aspekty hospodářských vztahů mezi Rakousko–Uherskem a Spojenými státy americkými v období první světové války*, „Acta Oeconomica Pragensia” 2008, r. 16, č. 4; *Pohled rakousko–uherské diplomacie na Spojené státy (1914–1917)*, „Historický obzor” 2004, r. 15, č. 9/10; *Na křižovatce. Spojené státy Rakousko–Uhersko na přelomu let 1916–1917*, „Dvacáté století”, 1. vyd. Praha: Ústav světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 2006.

⁸ P. Prokš, *Konec říše Habsburků. Střední Evropa v politice a vztazích Německa a Rakousko–Uherska (1867/1871–1918)*, Praha 2004.

⁹ Idem, *Konec říše Hohenzollernů, politika císařského Německa vůči carskému a sovětskému Rusku (1914–1917/1918)*, Praha 2010.

¹⁰ *Plány „německé” střední Evropy a Rakousko–Uhersko (1867/1871–1914)*, „SP” 2002, č. 2; *Projekt „německé” Mitteleuropy ve válečných cílech Německa a Rakousko–Uherska (1914–1916)*, ibidem, č. 4; *Koncepce „německé” Mitteleuropy ve válečné politice Německa a Rakousko–Uherska (1916–1918)*, ibidem, 2003, č. 1; *Střední a jihovýchodní Evropa ve válečných cílech Rakousko–Uherska (1914–1915)*, ibidem, č. 3; *Problémy vnitřního vývoje a mezinárodního postavení Rakousko–Uherska (1914–1916/1917)*, ibidem, 2006, č. 2; *První světová válka a velmocenské plány císařského Německa (1914–1918)*, w: *Fragmentsy dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*, uspořádali: J. Hájek, J. Kocian, M. Zítka, Praha 2006; P. Prokš, *První světová válka a velmocenské plány Rakousko–Uherska (1914–1918)*, „MD” 2006, r. 14.

fakt dominacji czynników wojskowych nad dyplomatami w lipcu 1914 r.¹¹ Bohumil Klípa analizował politykę Włoch w latach 1914–1915, Ivan Šedivý opracował ciekawy artykuł podsumowujący konsekwencje światowego konfliktu¹².

Studia przedstawiające politykę i dyplomację państw centralnych przed pierwszą wojną światową i w czasie jej trwania uwzględniają również rolę osób panujących w Niemczech i w Austro–Węgrzech. Pozycja cesarzy i ich dynastii w ówczesnej „Europie monarchów” i w systemach politycznych była w tych czasach jeszcze znaczna, dlatego nie dziwi duża liczba poświęconych im monografii. Pierwszą naukową biografią cesarza Franciszka Józefa I pióra czeskiego historyka opublikował w 1991 r. Otto Urban, autor gruntownych prac o formowaniu się społeczeństwa czeskiego w XIX w. Pierwszej wojny światowej dotyczą końcowe partie książki¹³. Jiří Pernes przedstawił postać cesarza oraz jego stosunek do Czechów i sprawy czeskiej w monografii opublikowanej kilkanaście lat później¹⁴. Dużym zainteresowaniem historyków cieszyła się postać Franciszka Ferdynanda. W 1991 r. opublikowano broszurę Jaroslava Werstadta poświęconą planowanym przez arcyksięcia reformom Monarchii Austro–Węgierskiej. Napisana blisko trzydzieści lat wcześniej, została przygotowana do druku przez Josefa Hanzala¹⁵. Dwie obszernie biografie następcy Franciszka Józefa I opublikował Jan Galandauer. W pierwszej, wydanej w 1993 r., dość zwięźle przedstawiono postać następcy tronu, jego koncepcje polityczne, plany reform struktury Austro–Węgier i armii. W drugiej, znacznie rozszerzonej, więcej uwagi poświęcono sferze życia prywatnego i dworskiego¹⁶. Również w dwóch książkach Pernesa poświęcono więcej uwagi życiu prywatnemu i tragicznej śmierci arcyksięcia¹⁷. We wszystkich pracach poświęconych arcyksięciu Franciszkowi Ferdynandowi omówiono następstwa jego śmierci, niejako wymuszającą „twardą” politykę Wiednia wobec Serbii i prowadzącą do konfliktu europejskiego. Podkreślono także jego obawy przed zaangażowaniem Austro–Węgier w konflikt europejski, grożący w jego mniemaniu kryzysem, a może nawet rozpadem państwa. Zwrócono też uwagę na jego plany reformatorskie. Opublikowano również biografie Karola I, ostatniego władcy Monarchii Austro–Węgierskiej, i monografię przedstawiającą dzieje dynastii Habsburgów po 1918 r.¹⁸ Petr Prokš ukazał proces rozpadu naddunajskiej monarchii w latach 1914–1918 w książce wydanej dla szerszego kręgu czytelników¹⁹. Przeanalizowano politykę zagraniczną Wiednia i aspekty wewnątrzpolityczne, eksponując decydujący wpływ długotrwałego konfliktu na słabnięcie struktur państwowych. Autor wykorzystał wyniki swych wieloletnich wcześniejszych badań. Roli Habsburgów

¹¹ K. Kazbunda, *O vzniku první světové války*, „MD” 2002, r. 10. Artykuł został napisany pod koniec lat sześćdziesiątych. Przygotował do druku M. Kučera. Karel Kazbunda (1888–1982), historyk i archiwista. Był docentem na Uniwersytecie Karola.

¹² B. Klípa, *Od neutrality k válce (Itálie 1914–1915)*, „HaV” 1992, č. 3; I. Šedivý, *Velká válka 1914–1918. (pokus o rekapitulaci)*, „ČCH”, č. 1.

¹³ O. Urban, *František Josef I*, Praha 1991.

¹⁴ J. Pernes, *František Josef I. Nikdy nekorunovaný český král*, Praha 2005.

¹⁵ J. Werstadt, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu habsburské monarchie*, Praha 1991.

¹⁶ J. Galandauer, *František Ferdinand d'Este*, Praha 1993; idem, *František Ferdinand d'Este. Následník trůnu*, Praha 2000.

¹⁷ J. Pernes, *Život plný nepřátel aneb dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 1994; idem, *O trůn a lásku. Dramatický život a tragická smrt Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 2007.

¹⁸ J. Galandauer, *Karel I. Poslední český král*, Praha–Litomyšl 1998; J. Pernes, *Poslední Habsburkové. Karel, Zita, Otto a snahy o záchranu císařského trůnu*, Brno 1999.

¹⁹ P. Prokš, *Habsburkové a velká válka. První světová válka a rozpad Rakousko–Uherska 1914–1918*, Praha 2011.

w czeskich dziejach poświęciła swą pracę trójka autorów z Pragi: Ivana Čornejová, Jiří Rak i Vít Vlnas, wzmiankując jedynie o wydarzeniach z roku 1914²⁰.

Badania pierwszej wojny światowej przez czeskich historyków objęły również problematykę sił zbrojnych monarchii. W popularnym opracowaniu J. Poláka przedstawiono faktografię i znaczną ilość materiału ikonograficznego²¹. Sporo o armii austriacko-węgierskiej znajdziemy w pracy Libora Nedorosta poświęconej losom społeczeństwa czeskiego podczas wojny. Autor przedstawia przygotowania wojenne armii austriacko-węgierskiej, przebieg mobilizacji — która w Czechach przebiegała bez większych zakłóceń — oraz sytuację na ziemiach czeskich w latach 1914–1915²². O mobilizacji w 1914 r. na ziemiach czeskich pisał także David Pazdera, analizując nastroje wśród powołanych pod broń rezerwistów i reakcje społeczeństwa²³. Opublikowano również książkę o zmaganiach wojennych na Adriatyku²⁴. O początkach czeskiego (czeskosłowackiego) wywiadu pisali Karel Pacner i Martin Kučera²⁵. Sięgnęli do pierwszych miesięcy wojny światowej, do formowania się i działań Czeskiej Drużyny w ramach armii rosyjskiej, a także do prób budowania struktury informacyjnej na ziemiach czeskich, mającej pracować także dla Rosjan. Problematykę wojskową omawia również Ivan Šedivý w wydanej w 2001 r. gruntownej monografii poświęconej ziemiom czeskim i społeczeństwu krajów czeskich w latach pierwszej wojny światowej. Praca ta jest udaną próbą całościowego ujęcia problemu. Omówiono sytuację na ziemiach czeskich przed wybuchem wojny, politykę mocarstw w związku z kryzysem sarajewskim, mobilizację, lojalistyczną postawę społeczeństwa czeskiego, rozporządzenia wojenne władz i postawę polityków czeskich po wybuchu wojny²⁶. Bardzo cenne są analizy autora dotyczące morale czeskiego żołnierza, słabnącego w miarę trwania wojny. Przytoczono wysokie oceny przebiegu mobilizacji na ziemiach czeskich przez władze wojskowe, zastrzeżenia wobec nastrojów panujących w batalionach marszowych formowanych później i obawy przed rusofilstwem społeczeństwa czeskiego. Problematykę tę podjęto także w publikacjach innych autorów. Petr Havel analizował sprawę morale żołnierzy czeskich w początkowej fazie wojny, dochodząc do wniosku, iż nie wyróżniała się negatywnie w porównaniu z wojskowymi innych narodowości monarchii austro-węgierskiej, jakkolwiek na froncie rosyjskim „duch bojowy” Czechów nie był wysoki, ale na froncie serbskim, a od 1915 r. włoskim, sytuacja wyglądała już inaczej²⁷. Podobną ocenę znajdujemy w cytowanej wyżej książce Šedivego. Jan Galandauer przedstawił wzajemne postrzeganie Czechów i „czeskich” Niemców przez pryzmat stosunku do wojny obu społeczności, w której ocena wartości bojowej żołnierza czeskiego odgrywała istotną rolę²⁸. Analizowano także obecność

²⁰ *Ve stínu tvých křídel. Habsburkové v českých dějinách*, Praha 1995.

²¹ J. Polák, *Za císaře, za vlast. O c. a k. armádě v I. světové válce slovem, ale hlavně obrazem*, Praha 2001.

²² L. Nedorost, *Češi v I. světové válce. Mým národům*, t. I, Praha 2006.

²³ D. Pazdera, *Mobilisace v roce 1914 jako první krok na cestě zformování vojáka Velké války. Pokus o vymezení válečného prožitku českých příslušníků rakousko-uherské armády*, „HaV” 1998, č. 3.

²⁴ J. Novák, *Bitva o Jarden. C. a k. válečné námořnictvo za I. světové války*, Brno 2002.

²⁵ K. Pacner, *Československo ve zvláštních službách*, t. I.: 1914–1939. *Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989*, Praha 2002; M. Kučera, *Zprávy tajný inkoustem. Kapitola z dějin českého zpravodajství za první světové války*, Praha 2003.

²⁶ I. Šedivý, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001.

²⁷ P. Havel, *K otázkám bojové morálky českých vojáků v počáteční fázi první světové války*, w: *Od Sarajeva k Velké válce*, Praha 1995.

²⁸ J. Galandauer, *Čeští vojáci ve Velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců*, w: *Obraz Němců Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, red. J. Křen, E. Broklova, Praha 1998.

języka czeskiego w armii austro-węgierskiej i nastroje wojenne czeskich rezerwistów i społeczeństwa Czech w 1914 r.²⁹

W dyskusji na temat morale żołnierza czeskiego w pierwszej fazie pierwszej wojny światowej nie mogło zabraknąć „sprawy” 28 pułku piechoty, który wiosną 1915 r., „przeszedł na stronę rosyjską z rozwiniętym sztandarem i orkiestrą”, jak donosiła niemieckojęzyczna ówczesna prasa. Ten nieprawdziwy obraz został zresztą później utrwalony nie tylko w Austrii i w Niemczech. W istocie, jak stwierdzono w licznych publikacjach, 28 pułk piechoty poniósł w marcowych walkach w Karpatach poważne straty i został wycofany z linii. Po kontrataku Rosjan na początku kwietnia użyto go do zablokowania przełamań frontu na odcinku działań III Armii. Działając w ciężkich warunkach zimowych, po kolejnym ataku wojsk rosyjskich, w trudnej sytuacji taktycznej, 70 proc. żołnierzy z 1 i 3 batalionu 28 pułku się poddało. Dowództwo armii austro-węgierskiej, dając posłuch pogłoskom o zdradzie i tchórzostwie żołnierzy 11 IV 1915 r. rozformowało pułk. W 1916 r. decyzję tę cofnięto³⁰. Sprawę 28 pułku mitologizowano w międzywojennej Czechosłowacji, przedstawiając ją jako dowód sprzeciwu wobec wojny i „reżimu” austriackiego³¹. W publicystyce politycznej międzywojennej Czechosłowacji budowano także inne mity związane z wydarzeniami z lat 1914–1918. Mity czeskiego bohatera wojennego to żołnierz spod Zborowa walczący po stronie Rosji, legionista z pułków sformowanych we Włoszech i Francji. Do wyobraźni przemawiała także *anabaza* Legionu Czechosłowackiego w Rosji. Zagadnieniom tym poświęcono znaczną liczbę publikacji w ostatnich latach³².

Wielka Wojna była pierwszym konfliktem, w czasie trwania której ogromną rolę odgrywała propaganda, skierowana zarówno na zewnątrz, w aspekcie międzynarodowym, jak i do wewnątrz, w celu mobilizowania wysiłku społeczeństwa. Problematyka ta cieszyła się sporym zainteresowaniem historyków czeskich. Badano zarówno propagandę rządową, która przechodziła fazy od eksponowania wierności narodów Austro-Węgier do cesarza i dynastii i optymistycznych ocen wydarzeń wojennych, do przestróg przed konsekwencjami ewentualnej przegranej, która może przynieść chaos. Politycy prasy dostrzegali także antyczeskie ostrze propagandy Wiednia, wzmacnianej atakami z strony Niemców zamieszkujących kraje czeskie³³. Badano również antyaustriacką propagandę czeskich emigrantów działających

²⁹ M. Sekera, *Čestina v rakouské armádě a v císařské rodině*, „Dějiny a současnost”, 1994, r. 16, č. 2; J. Galandauer, *Wacht am Rhein a Kde domov můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914*, „HaV” 1996, č. 5.

³⁰ Sporo na ten temat znajdziemy we wspomnianej wyżej książce Šedivego. Wymienić trzeba także kilka publikacji Josefa Fučíka: *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka Velké války 1914–1918*, Praha 2006; *Na sklonku monarchie. 28 pěší pluk 1850–1918*, w: „Pražské děti”. 300 let od založení 28. pěšího pluku. *Sborník příspěvků*, Uspoř. I. Šedivý, Praha 1995; *Osmadvacátníci*, „Střední Evropa” 1994, č. 40; *Pražský pěší pluk č. 28 na italské frontě 1915–1918*, „HaV” 1996, č. 4.

³¹ J. Rak, *Čechové. České národní mýty a stereotypy*, Praha 1994; J. Fučík: *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka Velké války 1914–1918*, Praha 2006.

³² J. Fidler, *Zborov v české vojenské tradici*, w: *Zborov 1917–1997*, připravil J. Galandauer, P. Hofman, J. Šedivý, Praha 1997; I. Šedivý, *Zborov a rakousko-uherská monarchie*, w: *ibidem*; *idem, Rakousko-uherská branná moc a problem československých legionářů 1914–1918*, „MD”, Praha 1993, r. I; J. Galandauer, *2.7.1917. Bitva u Zborova. Česká legenda*, Praha 2002; *idem, Povstaňte, až bude třeba! Mýtus bitvy u Zborova*, „Dějiny a současnost” 2008, r. 30, č. 1; D. Kutílková, *K vývoji československého vojska v Rusku od roku 1914 do památné bitvy u Zborova*, w: *Zborov...*; J. Zabloudilová, *Obraz boje u Zborova v české próze, poezji a divadle*, w: *ibidem*; K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudilová, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996.

³³ I. Šedivý, *Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918*, „HaV” 2000, r. 49, č. 1; J. Gebhart, *Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20. století*, „HaV” 2000, r. 49, č. 1; M. Sekera,

na Zachodzie i w Rosji, skupionych wokół Tomáša Garrique Masaryka. Podnoszono w niej zarówno antydemokratyczny „reżim” monarchii austro-węgierskiej, mocno przyczerniając rzeczywistość, jak i konieczność likwidacji tego przestarzałego tworu, uciskającego podporządkowane narody, przede wszystkim Czechów i Słowaków. Skuteczność tej propagandy nie była duża, o czym świadczy fakt, iż o losie Austro-Węgier zdecydowali politycy ententy dopiero na konferencji w Wersalu pod koniec maja 1918 r.³⁴

Sytuacją ekonomiczną społeczeństwa Austro-Węgier w latach I wojny światowej zajmowało się wielu historyków czeskich. Ich prace poświęcone są przede wszystkim sytuacji w Czechach i na Morawach i dotyczą zarówno gospodarki jak i problematyki społecznej. Dużo uwagi tym zagadnieniom poświęcił Ivan Šedivý w cytowanej wyżej pracy³⁵. Wszelchnie omówiono sytuację przemysłu i rolnictwa na ziemiach czeskich i ich znaczenia dla gospodarki wojennej Austro-Węgier. Problematyka zaopatrzenia armii, problemy surowcowe i żywnościowe, narastające trudności aprowizacyjne, sytuacja finansowa państwa zostały przedstawione wszechstronnie i kompetentnie. Końcowe fragmenty pracy M. C. Efmertovej poświęconej sprawom gospodarczym dotyczą także okresu pierwszej wojny światowej³⁶. Opracowano monografię Zakładów Škody, przedstawiając znaczenie koncernu dla armii austro-węgierskiej przed wojną i w czasie jej trwania. W pracy zawarto sporo informacji technicznych o produkowanym sprzęcie artyleryjskim i porównań z produktami „konkurencji”³⁷. Petr Prokš pisał o stanowisku czeskich przywódców wobec problemów gospodarki wojennej w monarchii w latach 1914–1918, a także o roli czeskiego kapitału w gospodarce Austro-Węgier przed rokiem 1914³⁸. Na temat bankowości czeskiej w latach 1907–1918 pisał także V. Lacina, najwybitniejszy znawca problematyki gospodarczej Czechosłowacji w okresie międzywojennym³⁹. J. Novotný i J. Šouša, znani badacze zagadnień finansów i czeskiej bankowości, analizowali działalność Banku Rolnego (Agrární banka) w latach 1914–1918. Fragment zbiorowej pracy o historii bankowości na ziemiach czeskich poświęcono temu okresowi⁴⁰. Przedstawiono także rolę austriackiego Agrarbanku w niemieckiej polityce rolnej w krajach czeskich⁴¹. Badano również stosunek społeczeństwa czeskiego do pożyczek wojennych. Negatywna postawa wobec nich, zwłaszcza pod koniec wojny, była traktowana jako patriotyczna demonstracja⁴². Zdeněk Jindra interesująco przed-

---

Válka v časopisech, časopisy ve válce, w: *Česká společnost za velkých válek 20. století*, Uspoř. J. Gebhart, I. Šedivý, Praha 2003.

³⁴ D. Hájková, *T. G. Masaryk a Tomáš Sarolea. Československá propaganda v Anglii. 1915–1917*, „HaV” 1998, č. 6; eadem, *Role propagandy ve válečných aktivitách T. G. Masaryka od vypuknutí války do ledna 1917*, „HaV” 2000, č. 1; J. Zabloudilová, *Příspěvek k tematice propagandy v čs. vojsku v Rusku v letech 1914–1920*, „HaV”, „HaV” 2000, r. 49, č. 1.

³⁵ I. Šedivý, *Češi, české země...*

³⁶ M. C. Efmertová, *České země v letech 1848–1918*, Dil I–II, Praha 1998, 2002.

³⁷ F. Janáček, *Největší zbrojovka monarchie. Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918*, Praha 1990.

³⁸ P. Prokš, *Česká politika a válečné hospodářství 1914–1918*, „SP” 2000, č. 3; idem, *Pozice českého kapitálu v Rakousko-Uhersku v letech 1890–1914*, w: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*, Praha 2001.

³⁹ V. Lacina, *Živnostenská banka před a během první světové války (1907–1918)*, „ČČH” 1990, č. 2.

⁴⁰ F. Venclovský, Z. Jindra, J. Novotný, K. Půlpán, K. Dvořák i in., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999.

⁴¹ E. Kubů, J. Novotný, J. Šouša, *Deutsche Agrarbank für Österreich, hospodářský instrument německého politického agrarismu v českých zemích (1912–1919)*, „MD” 2010, r. 18.

⁴² O tym pisze sporo Šedivý, *Češi, české...*, opierając się na starszych publikacjach: K. Pichlík, *Sabotáž válečných půjček a česká politika*, „Československý časopis historický” 1967, č. 4; J. Novotný,

stawiał postępujący rozkład gospodarki Austro–Węgier w końcowych latach pierwszej wojny światowej, dokonując porównań z okresem przedwojennym. Wyeksponowano narastające problemy surowcowe, kryzys w rolnictwie i deficyt siły roboczej⁴³.

Sprawy związane z pierwszą wojną światową poruszają dość obszernie autorzy licznych prac poświęconych miejscu ziem czeskich i Czechów w monarchii habsburskiej w XIX i na początku XX w. Oróż przywołanej wyżej pracy Marceli C. Efmertovej⁴⁴ problematykę tę badali Ivan Jakubec i Zdeněk Jindra⁴⁵, publikując obszerny tom poświęcony gospodarce czeskiej w ramach monarchii od połowy XIX w. do 1918 r. Uwzględniono w niej wszystkie elementy struktury gospodarczej ziem czeskich, oprócz przemysłu i rolnictwa, także transport, handel i sprawy finansowe.

Politykę czeską w ramach monarchii w drugiej połowie XIX w. badał Aleš Valenta, przedstawiając „kwestię czeską” w Przedlitawi, w Wiedniu i na forum wiedeńskiej Rady Państwa oraz zagadnienia lokalne, „sprawy krajowe”, siły polityczne, programy i działalność partii politycznych⁴⁶. Podobną problematykę badał Jiří Rak, kładąc nacisk na proces czeskiego odrodzenia narodowego w XIX w. Końcowe partie książki poświęcone są okresowi wojennemu⁴⁷. Inny badacz tej problematyki, Jiří Kořalka, zakończył swe wywody na 1914 r.⁴⁸ System polityczny i przedlitawską rzeczywistość polityczną przedstawił Jiří Pernes w obszernej monografii⁴⁹. Tematykę tę podjął także Pavel Cibulka⁵⁰. Badano również działalność i programy czeskich partii politycznych tuż przed wybuchem pierwszej wojny światowej i w czasie jej trwania. Zdeněk Kárník opublikował pracę poświęconą socjaldemokratom, analizując działalność i program partii, a także ich stosunek do wojny⁵¹. Ukazały się także prace poświęcone innym partiom politycznym i ich działalności na przełomie pokoju i wojny⁵². Pisano również

Postoj českého agrárního finančního kapitálu k rakouským válečným půjčkám, „Slezký sborník” 1977, t. LXXXV, č. 1.

⁴³ Z. Jindra, *Ekonomický úpadek habsburské monarchie v závěrečné fázi první světové války*, w: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, 1994. Studia historica XI, Praha 1996. Z. Jindra badał problematykę pierwszej wojny światowej w latach osiemdziesiątych, publikując kilka rozpraw: *Německo a Rakousko–Uhersko na prahu červencové krize 1914. Východní pozice, momentální podmínky a motivy jejich politiky*, „Československý časopis historický” 1984, č. 4; *První světová válka*, Praha 1984.

⁴⁴ M. C. Efmertová, *České země v letech...*

⁴⁵ I. Jakubec, Z. Jindra i in., *Dějiny hospodářství Českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2007.

⁴⁶ A. Valenta, *Politické dějiny českých zemí a habsburské monarchie 1848–1914*, Hradec Králové 2002.

⁴⁷ J. Rak, *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804–1918*, Praha 2013.

⁴⁸ J. Kořalka, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996.

⁴⁹ J. Pernes, *Pod habsburským orlem, České země a Rakousko–Uhersko na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2001, 2006.

⁵⁰ P. Cibulka, *K vývoji předlitavského politického systému v letech 1849–1918*, „Slovenské historické studie” 1995, r. 21.

⁵¹ Z. Kárník, *Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí*, Praha 1996; idem, *Socialisté a vyústění českých národních snah na konci Velké války*, „HaV” 1993, č. 4.

⁵² J. Rokoský, *Česká strana agrární na počátku první světové války*, w: *Česká společnost a první světová válka*, red. J. Petráš, České Budějovice 1999; M. Kučera, *Český politický katolicismus před první světovou válkou*, „ČČH” 2000, č. 1. Można również tu wspomnieć o starszej pracy J. Tomeša, *Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914*, w: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, 1982

o działalności czeskiej Maffie⁵³. Należy również wspomnieć o kilku ważnych edycjach dokumentów dotyczących spraw wewnętrznych Przedlitawii, ze szczególnym uwzględnieniem ziem czeskich w latach 1914–1918 oraz programów kilku partii politycznych⁵⁴.

W ramach studiów nad systemem politycznym Austro–Węgier i polityką bieżącą analizowano też relacje między Czechami a innymi narodami monarchii. Kluczową sprawą były odniesienia czesko–niemieckie w krajach czeskich. Latami przed pierwszą wojną światową i okresem wojny zajmowało się wielu badaczy. Wymienić można tu w pierwszym rzędzie pracę Jana Křena, w której przedstawiono podłoże konfliktu czesko–niemieckiego na ziemiach czeskich w XIX w. i jego apogeum w latach pierwszej wojny światowej⁵⁵. O tych sprawach pisał również dawniej Karel Kazbunda⁵⁶. Badano także odniesienia słowacko–czeskie przed wybuchem wojny⁵⁷. Jan Rychlík w obszernej monografii przedstawił relacje czesko–słowackie w XX w.⁵⁸ W początkowych rozdziałach pracy przedstawiono nawiązywanie współpracy Czechów i Słowaków przed Wielką Wojną i w latach jej trwania, kontakty przedstawicieli obu narodów w Stanach Zjednoczonych i prace T. G. Masaryka nad realizacją idei czechosłowackiej, czyli powstania wspólnego państwa obu narodów.

W pracach dotyczących pierwszej wojny światowej publikowanych w Czechach przy najmniej wzmiankuje się o powstaniu — w wyniku wydarzeń w latach 1914–1918 — Czechosłowacji i o akcji emigracji czeskiej na Zachodzie i w Rosji, która miała wpływ na powstanie państwa Czechów i Słowaków w 1918 r. Publikacje te w części dotyczą lat wojny, więc dla porządku będą wymienione⁵⁹. Bieg sprawy czeskiej w latach wojny przedstawił Robert Kvaček⁶⁰.

W licznych publikacjach biograficznych czechosłowackich polityków i wojskowych autorzy omawiają postawę swych bohaterów wobec wybuchu wojny i kilku miesięcy jej trwania. Bardzo obszernie o działalności Beneša w 1914 r. pisał jego najnowszy biograf Jindřich

---

⁵³ M. M. Hlavač, *Čeští mafiáni 1914–1918*, Praha 2008; Z. Kárník, *Edvard Beneš a Maffie v nejtěžším období Velké války*, „HaV” 1995, č. 6.

⁵⁴ *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*, t. I–V, Praha 1993–1997; *Politické program českého národního socialismu*, red. J. Harna, Praha 1998; *Politické program Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*, red. P. Prokš, Praha 1999; *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, red. J. Harna, V. Lacina, Praha 2008.

⁵⁵ J. Křen, *Konfliktní společenství. Česi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

⁵⁶ K. Kazbunda, *Otázka česko–německá v předvečer Velké války. Zrušení ústavnosti země České tzv. Annenskými patenty z 26 července 1913*, red. Z. Kárník, Praha 1995, praca ta powstała prawdopodobnie w latach sześćdziesiątych.

⁵⁷ M. Stehlík, *Češi a Slováci 1882–1914*, Praha 2009.

⁵⁸ J. Rychlík, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko–slovenské vzahy 1914–1918*, Bratislava 1999 (Praha 2012).

⁵⁹ I. Šedivý, *Za československou republiku 1914–1918*, Praha 1993; idem, *Vznik Československa (Možné roviny pohledu)*, w: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. 2. Sborník mezinárodní vědecké konference*. Upořádali J. Valenta, E. Voráček, J. Harna, Praha 1999; J. Kalvoda, *Genese Československa*, Praha 1998; P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, Praha 1998; M. Gregorovič, *První československý odboj. Čs. legie 1914–1929*, Praha 1992; *Slovník prvního československého odboje 1914–18*, Praha 1993. Można też wspomnieć o pracy K. Pichlík, *Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918. Zápas o československý program*, opublikowanej w Pradze w 1991 r., która jest na nowo opracowaną wersją książki z 1968 r.

⁶⁰ R. Kvaček, *První světové válka a česká otázka*, Praha 2003.

Dejmek w dwutomowym dziele⁶¹. Martina Lustigová opracowała biografię Karela Kramářa, koncentrując się jednak na okresie jego premierostwa. Wcześniejszy okres życia tego wpływowego wówczas polityka został przedstawiony mniej szczegółowo, choć Kramář po aresztowaniu i skazaniu na śmierć w 1916 r. za zdradę był najbardziej znanym politykiem w kraju jako „narodowy męczennik”⁶². Biografię innego czeskiego polityka prawicowego, Antonína Švehli, przywódcy partii agrarnej, opracował Vladimír Dostál. Wprawdzie Švehla odegrał wybitną rolę w polityce czechosłowackiej w okresie międzywojennym, ale w latach pierwszej wojny światowej był jednym z krajowych politycznych przywódców. Temu okresowi autor biografii poświęcił dostatecznie dużo uwagi⁶³. Jan Galandauer wydał biografię Bohumíla Šmerala jeszcze w latach osiemdziesiątych⁶⁴. Biograficzny artykuł J. S. Machara opracowała Jitka Zabloudivlová⁶⁵. Jiří Fidler w pracy poświęconej czeskiej generacji legionowej przedstawił ich udział w Wielkiej Wojnie⁶⁶. W biogramach czechosłowackiej generacji obejmującej okres międzywojenny uwzględniono lata pierwszej wojny światowej⁶⁷.

Należy na koniec wspomnieć o kilku ciekawych artykułach dotyczących różnej tematyki. Jitka Zabloudivlová badała sytuację jeńców w obozach usytuowanych w Czechach i czeskich jeńców w Rosji i Italii⁶⁸. Jitka Chmelíková przedstawiła sytuację uciekinierów z Galicji i Bukowiny rozlokowanych w prowizorycznych obozach w Czechach w 1914 i 1915 r.⁶⁹, a Ivo Hajn omówił problemy czeskiego przemysłu piwowarskiego, który przechodził podczas wojny poważny kryzys⁷⁰. Po lekturze tego tekstu można nabrać przekonania, że spadek wielkości produkcji piwa martwił społeczeństwo Czech bardziej niż niepowodzenie wszystkich planów wojennych feldmarszałka Conrada von Hotzendorfa. Tomáš Zahradníček porównał programy i działalność czeskich, polskich i ukraińskich środowisk politycznych podczas wojny⁷¹. Karel Pichlík w ciekawym artykule przedstawił postrzeganie wydarzeń sprzed stu lat przez współczesne społeczeństwo czeskie⁷².

Na koniec należy wspomnieć o ciekawej pracy *Wojna i armia w czeskiej historii. Socjohistoryczne eseje*, którą opracowali Maria Koldinská i Ivan Šedivý⁷³. Książka ta obejmuje okres od średniowiecza do współczesności i ma na celu odpowiedzieć na pytanie, jakie miejsce w historii Czech zajmowały sprawy wojny i armii w sferze społecznej i kultury. Autorzy analizują poglądy na wojnę i armię, określone przez motywacje religijne, narodowo-

⁶¹ J. Dejmek, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884–1935)*, Praha 2006.

⁶² M. Lustigová, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007.

⁶³ V. Dostál, *Antonín Švehla*, Praha 1990

⁶⁴ J. Galandauer, *Bohumil Šmeral 1914–1941*, Praha 1986.

⁶⁵ J. Zabloudivlová, *Generální inspektor J. S. Machar*, „HaV”, 1992, r. 41, č. 2.

⁶⁶ J. Fidler, *Generálové legionáři*, Brno 1999.

⁶⁷ J. Fidler, P. Havel, P. Hofman, V. Pilát, A. Romaňák, E. Stehlík, *Československá generalita. Biografie. Armádní generálové 1918–1938*, Praha 1995.

⁶⁸ J. Zabloudivlová, *Češi v zajetí a zajatci v Čechách*, w: *Česká společnost a první světová válka*, České Budějovice 1999.

⁶⁹ J. Chmelíková, *První světová válka a váleční upechlici z Haliče a Bukoviny v Chebu*, w: *Česká společnost a první světová válka*, České Budějovice 1999.

⁷⁰ I. Hajn, *Pivovarnictví v českých zemích během 1. světové války se zvláštním zaměřením v Českých Budějovicích*, w: ibidem.

⁷¹ T. Zahradníček, *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918*, Praha 2000.

⁷² K. Pichlík, *Ci si dnejší Češi myslí (co si pamatují) o 1. světové válce, (Pokus o jiný žánr)*, w: *Occursus — Setkání — Begegnung. Sborník ku počtu narozenin prof. dr. Jana Křena*, Praha 1996,

⁷³ M. Koldinská, I. Šedivý, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008.

ściowe czy polityczne, jakie były formułowane w Czechach, organizację wojskowości, stosunek społeczeństwa oraz odbicie poglądów na ten temat w literaturze i sztuce. Pewną trudnością, z którą musieli się zmierzyć, jest nieistnienie czeskich formacji wojskowych od XVII w. do 1914 r. Jako „czeskie” traktowane są oddziały czy jednostki wojskowe armii austriackiej czy austriacko-węgierskiej, w których żołnierze Czesi stanowili większość czy przynajmniej pokaźną liczbę. W pracy uwzględniono problematykę z lat pierwszej wojny światowej.

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że badania nad wybuchem i pierwszą fazą Wielkiej Wojny są w Czechach prowadzone szeroko i w okresie ostatnich dwudziestu pięciu lat osiągnięto tam godne uwagi wyniki. Wskazano powyżej na wiele wartościowych prac dotyczących zarówno stosunków międzynarodowych w latach 1914–1915, jak i problematyki gospodarczej i wewnętrznej dotyczącej zarówno Austro-Węgier, jak i ziem czeskich. Lata 1914–1918 często są traktowane przez badaczy jako okres, który przesądził o powstaniu Czechosłowacji, czyli powrocie Czech (Czechosłowacji) na mapę Europy po kilku wiekach nieistnienia. Jest to zrozumiałe, podobnie jak to, że analizy dotyczące „sprawy czeskiej” w XIX i na początku XX w. wiąże się z procesem czeskiego odrodzenia narodowego.